

Gabelentz György

sz. 1840. márcz. 16. — megh. 1893. decz. 11.

Csak nem rég ismertette ezen folyóirat *Gabelentz* utolsó nagy munkáját s most már egész élete művének rövid méltatásával kell, fájdalom, foglalkoznunk. Szinte azt mondanám, hogy *kötelességünk* róla megemlékezni, mert ő mindnyájunknak tanítója volt, akármelyik részét műveljük is a nyelvészetnek. Neki, a mi keveseknek jut osztályrészül, megvolt a tehetsége, hogy fölemelkedjék az *általános*hoz, hogy filozófiai szemmel keresse s kutassa a nyelv *belső* életének törvényeit. De nem jutott azért abba a veszedelembe, hogy ködös s üres hypothesiseken nyargalózzék, mint szokták a legélesebb elméjű férfiak is, ha pusztán a deductióra támaszkodnak; mert ő a részletekben is egyike volt a legjelesebbeknek s ismeretes, mily bámulatos nyelvismerettel rendelkezett.

Noha viszont nem lehet tagadni, hogy főleg utolsó művében (*Die Sprachwissenschaft*) van valami laikus-szerű, ha szabad magamat így kifejeznem, vagyis igen gyakran érezhető, hogy hiányzik írójában a szigorú nyelvészeti fegyelmezettség: oly könnyedén fölveti gyakran a legnagyobb problémákat s néha könnyedén ítél is fölöttük. S mégis mindamellet ez a legszebb s legtanulságosabb nyelvészeti munka talán valamennyi között, a melyek valaha megjelentek!

Gabelentz tulajdonképen autodidakta volt a nyelvészet terén, valamint híres atyja is. Atyja, *Conon*, előkelő államférfi, még miniszterelnök is volt, s mint ilyen, kiváló szerepet játszott, és csak kedvtelésből írta meg híres munkáit a mandsu nyelvről (*Éléments de la grammaire Mandchoue*, Altenburg, 1833), továbbá: *Die melanesischen Sprachen nach ihrem grammatischen Bau. Beiträge zur Sprachenkunde* című stb. műveit. Közelebről is érdekelnek bennünket ugor nyelvészeti művei, nevezetesen *mordvin* nyelvtana a *Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* folyóiratnak, melyet szintén ő alapított, II. kötetében; ugyanott a IV. kötetben *Vergleichung der beiden tscheremissischen Dialekte*, végre külön könyvben *Grundzuge der syrjänischen Grammatik* (Altenb. 1841).

Györgynek tehát már apai öröksége volt, hogy a nyelvészettel foglalkozék, de egyúttal a családi hagyomány s szokás megkövetelte, hogy a jogi, illetőleg államhivatalnoki pályára lépjen. Így történt, hogy a jeni s lipcei egyetemen jogi s államtudományokkal s csak mellékesen foglalkozott nyelvészeti tanulmányokkal, s hogy egész 1878-ig, mikor a lipcei egyetemen tanárrá lett, mint hivatalnok szolgált, legkivált Drezdában, és elvértve még Szászország egyéb városaiban. 1871—72-ben az újonnan meghódított Elzasz-Lotharingiában volt elfoglalva. Lipcsében 1889-ig volt tanár, ekkor *Schott* helyébe Berlinbe hívták, a hol élte végeig működött.

Főmunkája *kínai nyelvtana*. Mint a szaktudósok mondják (pl. *Grube*: Zeitschr. d. deutsch. morgenl. Gesellsch. 36. k. és *Conrady*: Beilage z. Allgemeinen Zeitung Nr. 303), a kínai nyelvészet terén korszakalkotó munka s nagyon fölülmulja a legkiválóbb megelőzőjét, t. i. *Schott* nyelvtanát is. Itt is, mint *Grube* kiemeli, a mű legfényesebb részletei azok, a hol a nyelvi jelenségek *lélektani* fejtegetéseibe bocsátkozik, és ez a filozófiai búvárkodás volt csakugyan az ő főerőssége.

A nyelvészetre különben általános érdekű — noha, mint hiszem, nem új fölfedezés — maga a kínai nyelvtannak felosztása. Két részből áll tudniillik; az első rész az *Analysis*, a második a *Synthesis*. Elméletét kifejtette már előbb (a Zeitschr. d. deutsch. morgenl. Gesellsch. 32. k.) «Beitrag für Lehre von der grammatischen Behandlung der chinesischen Sprache» czímen, utóbb ismét *Die Sprachwissenschaft* 82. s kv. lapjain s ezen a réven már értesültek ezen folyóirat olvasói idevágó gondolatairól. Fölösleges tehát erről ismét szólnom, csak egy a gyakorlatra vonatkozó megjegyzést akarok ezen theoriához hozzáfűzni.

A *synthesis* szerinte arra való, miként használjuk fel a grammatikát a beszéd megalkotásához (*Zum Aufbaue der Rede*, Sprachw. 87. l.). Továbbá az *analysis* dolga megfejtteni, mikép érthető meg egy nyelv grammatikailag. Ezzel szemben a *synthesisről* a következőt mondja: «Jetzt stellen wir uns auf den Standpunkt des Redenden. Gegeben ist ihm der Gedanke, den er ausdrücken will, und er sucht nach dem richtigen Ausdrücke, — nach dem grammatischen wollen wir sagen» stb. (Sprachw. 97. l.). Erre kell a tanulót képesítenie a nyelvtan synthetikai részének, mert világos, hogy a nyelvet csak az tudja, a ki alkalmazni is bírja.

Most már ha idegen nyelvet tanulok, minő gyakorlati módon érhetem el az utóbbi czélt? Nemde csakis úgy, hogy egy már tökéletesen ismert nyelvből, pl. az anyanyelvből fordítok a tanult nyelvre, persze ezen idegen nyelv szellemében. Anyanyelvem révén kapom meg a gondolatokat, melyeket a másik nyelven akarok s *kell* kifejeznem.

Ha pedig ez igazság, azaz ha másképp nem lehet nyelvet elsajátítani, úgy hogy valóban tudjuk is: mért buzgólkodnak nyelvészek is a mellett, hogy a gimnáziumokban a magyarból latinra való fordítás eltöröltessék? Csak azért, mert nincs eredmény? Hát tanítsák jobban!

Említsük meg itt Gabelentznek ama nagy fölfedezését is, hogy a kínai nyelv mai *isolált* állapotát egy oly korszaka előzte meg, melyben még *agglutináló* volt. Ezt az elméletét egyebek közt a szórendre alapította. Ugyanis az indo-kínai nyelvcsaládbeli nyelveknek *megmerevedett* szórendjük van, de mindamellett ez a szórend nem egyforma valamennyiben. Ebből következik, hogy ezen nyelvcsaládnak valamikor változó szórendje volt; ez pedig ragok (Formelemente) nélkül nem volna lehetséges.

Különben sem volt híve G. a német irodalomban járatos morfológiai osztályozásnak. Jól tudja, hogy *agglutinálás*, *flexio*, *isolálás* részben egymásba folyó átmenetei, részben egyes fokozatai a nyelvek fejlődésének; sőt azt se mondhatni, hogy előrehaladó, hanem gyakran körben forgó fejlődései. Példákat mutathat erre a magyar vagy finn s az angol nyelv stb. Nálunk különben ez már rég elfogadott felfogás, s most már ráfanyalodnak a németek is, noha eddig nagyra voltak vele, mennyire a legelőkelőbbek az indogermán nyelvek az ő flexiós természetükkel.

G. egész tudományos felfogására csakugyan jellemző, hogy kiváló szeretettel foglalkozott ilyen finom dologgal, minő a *szórend*. Részletesen tárgyalja a kérdést «*Ideen zu einer vergleichenden Syntax*» cz. értekezésében (Zeitschr. für Völkerpsych. u. Sprachw. VI. s. VIII. k.). Rövidebben *Sprachwissenschaft* 348. kv. 1. Eredeti s önálló, de legkivált éles elméjű fejtegetések ezek, a melyeknek, ha nem is válnának be, megmarad az az érdemük, hogy a kérdést új szempontok szerint vették vizsgálat alá.

Elméletének sarkpontja a *psychologiai alany s állítmány*. A gondolat mint egységes képzet van meg a beszélő elméjében, mielőtt kimondaná. A beszéddel járó lelki működés abban nyilvánul, hogy szétszedjük előbb részeire a teljes gondolatot, aztán a beszédben ismét összerakjuk. Nyilvánvaló, mondja G., hogy ezen részek közül először azt mondom ki, a mi a gondolkozást fölkelte bennem, a mi fölött gondolkozom — ez a *psychologiai alany*. Aztán következik, a mit gondolatom ezen középontja felől ki akarok mondani — ez a *psychologiai állítmány*. Viszont a kettő együttvéve ismét alanya lehet egy újabb állításnak, s így tovább. Például ebben a mondatban: «Ezt a követelést | nem lesz nehéz kielégíteni.» — A *psych. alany*: *ezt a követelést*, mert erről akarok kiváltképp beszélni, az *állítmány* a mondatnak másik fele. Ha hozzátenném még:

«azt mindenki tudja», — akkor ez újabb állítmány volna az egész előbbi mondathoz, mint alanyhoz. Ellenben mondhatnám így is: «Nem lesz nehéz kielégíteni | ezt a követelést.» A szórend megfordul, mert a beszélő lelkében is előbbrevaló képzet a *kielégítés*; most tehát ez a psych. alany. — Megjegyzem még, hogy ez a magyarázat, mely a Sprachwissenschaft-ban van így fogalmazva, helyesebb mint a tétel első fogalmazása a Zeitschr. VI 378. lapján, mely rövidítve így hangzik: *Worüber ich den Angeredeten denken lassen, will, ist das psychol. Subject; — was er denken soll, psychol. Prädicat.* Ez egészen helytelen, mert nem a beszélő lelki állapotát veszi alapul, hanem a hallgatót. Az igaz, hogy a beszélő tekintettel van a hallgatóra is; de ahhoz, hogy figyelmet keltsen, a hang magasságát szokta felhasználni.

G. ezen elmélete ránk nézve annyiban is érdekes, mert némileg megelőzte őt Brassai, a ki tudvalevőleg *inchoativumnak* nevezi a mondat kezdő részét; de tudvalevőleg más az ő elmélete, s a Gabelentzével csak annyiban egyező, hogy szintén a lélektani fejtegetés a kiindulója. (Brassai ismertette Gabelentz elméletét *A mondat dualizmusa* cz. értekezésében.)

Magától értetődik, hogy G. elméletének is ép csak a fő vázlatát rajzoltuk a fentebbiekben. Ő nem feledkezik meg a mondatnak egyéb részeiről sem, melyeket *Nebenprädikate* névvel nevez, s a melyeket szintén elvei szerint helyez el a mondatban. Így iparkodik megállapítani a német szórend törvényeit az említett folyóirat VIII. kötetében. De nem felejt el azt sem, hogy megmerevedett szólások s szórendi fordulatok (pl. a birtokos s birtok szórendje), továbbá az érzelmek változó izgatottsága s nyugalma szintén hatással vannak a szórend alakulására.

A kérdés sokkal nehezebb s bonyolultabb, valamint ezen alkalom sem arra való, hogy ítéletet mondjunk az imént vázolt theoria fölött; szerintem a kérdésnek nem kielégítő megfejtése. Különösen hibáztatni való, hogy a nyomatékot (*Betonung*) teljesen kizárja azon okok közül, melyek a szórendre hatással lehetnek. De igen nagy eredmény az, hogy megmutatta, hogy ezt a kérdést csakis pszichologiai úton lehet megfejtetni s megmagyarázni.

A nyelv *lelkének* a kutatása, ez volt a legfő tudományos célja s azért különösen fontosnak mondta a *jelentéstant* is. «Es wäre ein interessantes Schauspiel, mondja Sprachwiss. 229. l., wenn man der Bedeutungsgeschichte auch nur einer Sprache, und dann auch nur innerhalb eines Jahrhunderts folgen könnte. Ein Schauspiel fortwährenden Ringens und Drängens, nur, leider, viel zu bewegt für den beobachtenden Blick, einem wimmelnden Ameisenhaufen ähnlich.» Látható ezen szavakból, hogy G. jól érezte, mily rendkívüli nehéz feladat ez s a hason-

lók, melyeket említett művében megpendített. Pedig itt csak egyetlenegy nyelvről van szó. Hát még hogyha az összes nyelveket érdeklő általános kérdéseket akarnánk kutatni! Igaz, hogy a gondolkodás formái nagyjában mindenütt egyformák, de ennek nyilvánulása annyiféle, a hány a nyelv, és ép az az általános nyelvészet tárgya, hogy ezt a sokféleséget osztályozza s ha lehetséges volna, egyesítse.

Oly nagy feladat, mely még ideálisnak is túlságos. Mert hány nyelvet nem ismerünk még; s hol van csak az az ember, a ki az ismerteket mind tudja? Vagy vannak már olyan előmunkálatok, a melyek ezen ismert nyelveket csoportosítva leírják s közös lelki sajátságaikat megmagyarázzák?

Ilyen szempontból tekintve a legnehezebb tudomány a nyelvtudomány. Mert egyéb természeti tünemények közt vannak típusok; elég ezeket ismerni s számuk határozott. De nyelvbéli típusok, a nyelv szellemét tekintve, ugyyszólván nincsenek, vagy legalább előttünk eddigélgé ismeretlenek; mindenik nyelv egyik-másik *lényeges* sajátságával ellentétes a többivel, sőt majdnem mindegyik nyelvjárás is; s ki tudná ezek számát elsorolni?

Mindamellett mindig fognak s szükséges is, hogy találkozzanak nagy elméjű s nagy férfiak, a kik az ilyen erőnket meghaladó kérdéseknek is bátran nekivágnak, hogy meg ne feledkezzünk róluk s öröklő rájuk irányuljon a figyelmünk. Ezek közé tartozott Gabelentz is. A küzdés az ő fő érdemük s örök dicsőségük.

SZILASI MÓRICZ.

Osszét szók ugor nyelvekben. A 128. lapon elsoroltak megvannak részben más ugor nyelvekben is, így jelesen az *ezüst*, *ravasz*, *kerecsen*, *méreg*. Hozzájuk járulnak a következők:

finn *vasa*, *vasikka* stb. (m *üszö*? mord. *vaša* csikó; l. NyK. XXIII. 119): ossz. *uáss*, *väss* Kalb;

zürj.-votj. *kok*, *kuk* lábszár: *kay* láb (a tus nyelvben *k'ok* stb., l. Kuhn-féle Zeitschr. 32:85. — Az talán csak véletlen, hogy a szlovénben is van egy *kuk* szó, mely a. m. Hüftbein, Hüfte: vö. szkr. *kákša*-s Gurtgegend der Pferde, lat. *coxa*, ném. *Hechse*, l. Kluge);

vog. *eserem*, *eserm*, *esem* szégyen: *äfsärm*, *äfsärm* Schande (zd. *fšarema*, újperzsa *šarm*); — lehet-e a m. *szemérem* < *esz-mérem, *eszérem?!

mord. *vanan* nézek: *winun*, *unin* sehen (zd. *vaenämi* ich sehe)?

SIMONYI ZSIGMOND.